

עיונים בסגנון הכתוב

פתיחה
תקבולת
חתימה מעין הפתיחה
הכפלת האמור להדגשה
שרשור
סיכום

פתיחה

הדקדוק בסגנון הכתוב ראשיתו בחז"ל אשר פתחו לנו פתח של אורה, ופיתוחו של פתח זה והרחבתו נותרו בידי מפרשי הדורות עד זמננו. 'צהר תעשה לתיבה' (בראשית ו, טז) - האר את תיבות התורה, אומר הדרוש החסידי (אור המאיר בשם הבעש"ט); ואכן, העיון המדוקדק בלשון הכתוב מאיר את התיבה, בחינת 'פנים חדשות באו לכאן'. הדברים עתיקים ויסודם בקודש, והשימוש בטרמינולוגיה החדשה לא בא כי אם כאמצעי-עזר להבהרת מושגים אשר הקורא בימינו מורגל בהם.

תקבולת

הַכֹּר נָא (בראשית לח, כה): א"ר חמא ברבי חנינא, בהכֹּר בישר [יהודה] לאביו, בהכר בישרוהו; בהכר בישר - הכר נא הכתנת בנד היא (שם לז, לב), בהכר בישרוהו - הכר נא למי וגו' (סוטה י, ב). וכן: ערום מכל (בראשית ג, א): לפי גדולתו של נחש היה מפלתו, ערום מכל - ארור מכל (ב"ר יט, א) ועוד דרשת תקבולת: ויאמר ה' אלי רב לך (דברים ג, כו): א"ר לוי, ברב בישר, ברב בישרוהו; ברב בישר - רב לכם (במדבר טז, ז), ברב בישרוהו - רב לך. וכך דרשו במדרש את התקבולת הלשונית על הפסוק 'ויקרע יעקב שמלותיו' (בראשית לז, לד): ר' פנחס בשם רבי הושעיא אמר, שבטים גרמו לאביהם לקרוע, והיכן נפרע להם במצרים, שנאמר (שם מד, יג) ויקרעו שמלותם וגו'. יוסף גרם לשבטים לקרוע, עמד בן בנו ונפרע לו, שנאמר (יהושע ז, ו) ויקרע יהושע שמלותיו. בנימין גרם לשבטים לקרוע, והיכן נפרע לו בשושן הבירה, שנאמר (אסתר ד, א) ויקרע מרדכי את בגדיו (ב"ר פד, כ).

וכן דרשו חז"ל את התקבולת הלשונית כדי להצביע על הנהגת 'מידה כנגד מידה':¹ וינהגו בכבודות (שמות יד, כה): רבי יהודה אומר, במידה שמדדו בה מדד להם, דכתיב (שם ה, ט) **תכבד** העבודה, לכך נאמר וינהגו **בכבודות** (מכילתא בשלח מסכתא דויהי פרשה ה)².

ובפרשת קרח ועדתו התקבולת ניכרת במיוחד: ויקהלו על משה ועל אהרן ויאמרו אליהם **רב לכם** (במדבר טז, ג), ומשה חותם את פנייתו לקרח ועדתו באותן מילים **רב לכם** בני לוי (שם פס' ז), ושוב בדברו אל קרח ואל בני לוי - **המעט** מכם (שם פס' ט, כנגד **רב** לכם), ודתן ואבירם השיבוהו **המעט** כי העליתנו (שם פס' יג)³. משה רבנו נוקט בלשון ובקשתם **גם** כהונה (שם פס' י), ואילו דתן ואבירם מצידם משיבים באותו מטבע: כי תשתרר עלינו **גם** השתרר (שם פס' יג). דברי קינטור אלו של דתן ואבירם מגיעים לשיאם, בכנותם את ארץ מצרים **ארץ זבת חלב ודבש** (פס' יג) כנגד ארץ ישראל: **ארץ לא אל ארץ זבת חלב ודבש** הביאותנו (פס' יד).

ותקבולת בצורת א-ב-ב-א (בראשית ד, י-יא):

ויאמר מה עשית, קול⁴ **דמי אחיד**

צועקים אלי **מן האדמה**

ועתה ארור אתה **מן האדמה** אשר פצתה את פיה

לקחת את **דמי אחיד** מידך.

חתימה מעין הפתיחה

ניסוח מעין זה משמעו להדגיש את הנושא ולחזק את האמור. וכבר עמדו חז"ל על כך במדרש שוחר טוב: 'המזמור הזה [תהילים כ] ראשו בענייה וסופו בענייה, ראשו בענייה **יענך** ה' וסופו בענייה המלך **יעננו** ביום קראנו. ודוגמא לכך:

- 1 עי' סוטה ט, ב מתני' וגמ'.
- 2 ואם ניתנה הרשות - נראה שיש להוסיף עוד דוגמא מעין אלו: **ואעשך** לגוי גדול (בראשית יב, ב) - בשכר ואת הנפש אשר **עשו** בחרן (שם פס' ה, רש"י: שהכניסו תחת כנפי השכינה).
- 3 ואולי אמירתו של מרע"ה וקחו איש מחתתו (טז, יז), רומזת ל'יקח קרח' שבראש הפרשה. ראוי לציון חזרת השורש 'קרב' בנסיות שונות תשע פעמים: (טז, ה) **וידבר** אל קרח ואל כל עדתו לאמר... ואת הקדוש והקריב אליו, ואת אשר יבחר בו יקריב אליו: (ט) **המעט** מכם כי הבדיל אלהי ישראל אתכם... להקריב אתכם אליו... (י) **ויקרב** אתך... (יז) וקחו איש מחתתו... והקרבתם... (לה) **ואש יצאה** מאת ה'... מקריבי הקטרת. (יז, ג) את מחתות החטאים האלה... כי הקריבם לפני ה'... (ד) **ויקח** אלעזר הכהן... אשר הקריבו השרפים... (ה) **זכרון** לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר...
4 ראה אבן עזרא.

ומקנה רב וגו' מקום מקנה] במדבר לב, א[⁵.
ואכן כבר המסורה ציינה לפסוקים בהם החתימה היא מעין הפתיחה⁶.

5 [שים לב לכך שפסוק זה, בתארו בזה את כל עולמם של גיבורי הפסוק - תחילתו מקנה וסופו מקנה (נחמה ליבוביץ, עיונים בספר במדבר עמ' 355). יק"ר].

6 וזה אשר כתב לי: בדקתי את הפסוקים בהערת המסורה, ומצאתי את הערת המסורה הנדונה בכמה מקומות במסורה הגדולה במהדורת מקראות גדולות: המסורה הגדולה בשמות לב, טז מוסרת "א פסוקים בתורה רישן וסופן חד"; המסורה הגדולה בויקרא ז, יט מוסרת "א פסו' בתו' רישיהון וסופיהון חד"; המסורה הגדולה במדבר ג, לג מוסרת "חד מן י"א פסוקין בתורה רישיהון וסופיהון חד"; גינצבורג סעיף פ 424: "א פסוקי' בתו' דרא' פסוק' כסו". המחלוקת בין שני המניינים מעניינת מאוד: רשימת עשרת הפסוקים כוללת שלושה פסוקים שבהם המילה הראשונה זהה לגמרי לאחרונה (בפסוק הראשון יש הבדל ניקוד הקשור בהקפה, כל-כל, אך המסורה מכירה בכך שלפנינו אותה מילה עצמה בשתי הגיות ומתעלמת מן ההבדל בהגייה. והוא הדין בפסוק נוסף להלן, שיש בו הבדל ניקוד מחמת ההפסק: וְנָפֶשׁ-נָפֶשׁ: בראשית ט, ג: פֶּלֶאֱשֶׁר הוֹאֵחִי לְכֶם יְהִי לְאֶכְלָה כִּי־רָק עֵשֶׂב נָתַתִּי לְכֶם אֶת־כָּל: ויקרא כג, מב: בַּסֶּבֶת תִּשְׁבּוּ שְׁבַעַת יָמִים כָּל־הָאָזְרַח בְּיַשְׂרָאֵל יִשְׁבּוּ בַּסֶּבֶת: דברים לא, ג: ה' אֶלְקִיד הוּא עֵבֶר לְפָנֶיךָ הוּא יִשְׁמֵד אֶת־הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֶיךָ וַיִּרְשָׁתָם יְהוֹשֻׁעַ הוּא עֵבֶר לְפָנֶיךָ כָּאֲשֶׁר דָּבַר ה': בַּשְּׂבָעָה מִן הַפְּסוּקִים הַמִּלֵּה הַפּוֹתַחַת אֶת הַפְּסוּקִים מִתְחִילָה בְּאוֹת שִׁימוֹשׁ (ו או ל או צירוף אותיות השימוש ו+ה) והמילה המסיימת באה בלא אות השימוש הזאת: שמות לב, טז: וְהִלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹקִים הַמָּה וְהַמְּכַתֵּב מִכְּתַב אֱלֹקִים הוּא חֲרוֹת עַל־הִלַּחַת: ויקרא ז, יט: וְהַבֶּשֶׂר אֲשֶׁר־יִנְעַ בְּכַל־טָמֵא לֹא יֵאָכֵל בָּאֵשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַבֶּשֶׂר כָּל־טָהוֹר יֵאָכֵל בְּשֵׂר: במדבר ג, לג: לְמַרְי מִשְׁפַּחַת הַמַּחֲלִי וּמִשְׁפַּחַת הַמּוֹשִׁי אֵלֶּה הֵם מִשְׁפַּחַת מַרְי: במדבר ח, יב: וְהַלְוִיִּם יִסְמְכוּ אֶת־יְדֵיהֶם עַל רֹאשׁ הַפָּרִים וְעִשָּׂה אֶת־הָאֶחָד חֲטָאת וְאֶת־הָאֶחָד עֹלָה לַה' לְכַפֵּר עַל־הַלְוִיִּם: במדבר לא, מ: וְנָפֶשׁ אָדָם שִׁשָּׁה עָשָׂר אֶלֶף וּמִכְסָס לַה' שָׁנִים וְשִׁלְשִׁים נָפֶשׁ: במדבר לב, א: וּמִקְנֵה רֶב הָיָה לְבָנֵי רְאוּבֵן וּלְבָנֵי־גָד עֲצוּם מְאֹד וַיִּרְאוּ אֶת־אֶרֶץ יַעֲזָר וְאֶת־אֶרֶץ גִּלְעָד וְהִנֵּה הַמָּקוֹם מְקוֹם מִקְנֵה: במדבר לב, מא: וַיֵּאִיר בְּנִי־מִנְשֵׁה הַלֵּד וַיִּלְכֹּד אֶת־חֵיתֵיהֶם וַיִּקְרָא אֶתְהֶן חֵית יֵאִיר: יש להניח שהמסורה הייתה מוכנה לצרף גם פסוקים בדרך ההפוכה, כלומר פסוקים שבמילה האחרונה שלהם נוספה אות שימוש, אלא שלא נמצאו פסוקים כאלה. עניין זה טעון, כמובן בדיקה לאימות. הפסוק האחד־עשר, שבו נחלקו המסורות, הוא מעניין: בראשו באה אות שימוש אחת (ו), ואילו בסופו באה אות שימוש אחרת (ל). המסורה המונה אותו מתעלמת מן ההבדל הזה, שהרי בסופו של דבר גרעין המילה אחד הוא. ואילו המסורה שאינה כוללת את הפסוק סבורה כנראה שבמקרה כזה אי אפשר לראות פה מילה זהה: בראשית טז, טז: וְאַבְרָם בְּנֵי־שָׂמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלִדְת־הֶגֶר אֶת־יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם: יש להעיר, כי שתי הערות המסורה המונות י"א מביאות את הפסוק הזה בראש הרשימה, שלא על פי סדר המקרא. ככל הנראה הדבר מורה על כך שהפסוק נוסף בשלב מאוחר. ומכל מקום אין ספק שהבחינו בייחודו, ועל כן לא רשמוהו על סדר המקרא. כמובן, ניתן להמשיך ולחפש מקבילות להערות המסורה האלה בכתבי־יד, ואולי ניתן יהיה ללמוד עוד על גלגולי הערת המסורה הזאת. ציינתי לך אתמול הערת מסורה דומה אצל גינצבורג, העוסקת במקרא כולו, ומונה חמישה עשר פסוקים. שם קיימת הגבלה נוספת, אך ההערה אינה תחת ידי כרגע.

וכן דרש בעל הטורים חתימה מעין הפתיחה בשבעה מקומות, על אף שהתיבה הפותחת והמסיימת אינה שווה. ואלו הן: ואכלו-יאכלוהו (שמות יב, ח); ושרף-תשרף (ויקרא יג, נב); וזכרתי-אזכר (שם כו, מב); ושרף-ישרף (במדבר יט, ה); והתנחלתם-תתנחלו (שם לג, נד); יקח-לקח (דברים כד, ה); זיתים-זיתך (דברים כח, מ); ועליהם הוסיף הרוקח: ואכלתם-תאכלו (ויקרא כו, כט).

הכפלת האמור להדגשה

מאמצי הפיוס של משה רבנו להפיס דעתם של דתן ואבירם לא עלו יפה, והם משיבים לו בעזות מצח: וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם וגו' ויאמרו **לא נעלה** וגו' **לא נעלה** (במדבר טז, יב-יד).

בפרשה השלישית של קריאת שמע עדים אנו שוב לתופעה של הכפלת האמור להדגשה: **אני ה' אלקיכם** אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים, **אני ה' אלקיכם** (במדבר טו, מא).⁷

וכן בנאום ה' אל משה: 'ויאמר אליו **אני ה'** (שמות ו, ב; רש"י: נאמן ליפרע), ובחתימת הדברים (פס' ח): '**אני ה'** (וכן באמצע פס' ו 'אני ה').

דוגמא נוספת להכפלת האמור להדגשה, אך לא ממש במילים זהות היא: דבר אל בני ישראל **ויקחו לי תרומה... תקחו את תרומתי** (שמות כה, ב). ויש לצרף עוד:

ויאמר יוסף אל פרעה **חלום פרעה אחד הוא... חלום אחד הוא** [בראשית מא, כה-כו].

ויאמר אליו יהודה וכו' לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם... **לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם** [שם מג, ג-ה].

דוגמא יפה להכפלת מילה להדגשת האמירה, הם דברי יעקב אל יוסף **ידעתי** בני **ידעתי** (בראשית מח, ט).

קרוב לחזרה על מילה בדו שיח הוא מה שאמר פרעה ליוסף (פרשת מקץ מא, מא) **ראה** נתתי אותך על כל ארץ מצרים, ומה חסרה היתה אמירתו בלי המילה 'ראה'? אלא היא כנגד מה שאמר יוסף לו (שם פס' לג) ועתה **ירא** פרעה. וכבר נאמרה מילה זו ע"י שניהם לעיל מיניה, פרעה - **וארא** בחלומי (שם פס' כב), יוסף - אשר האלקים עשה **הראה** את פרעה (שם פס' כח).

והנה דוגמא ממגילת רות: כנגד מה שאמר בועז לרות (ב, יג) 'אשר באת לחסות תחת כנפיו', ביקשה היא (ג, ט) 'ופרשת **כנפיך** על אמתך', ובכך תשלים את מה שבאתי לחסות תחת כנפיו של ה'.

7 יש לשים לב גם למצלול הסימט 'כס': אלוקים, אתכם, לכם, אלוקים.

מן המדרש למדנו על תופעת השרשור, הקרובה לחתימה מעין הפתיחה - אך בצורה הפוכה, לאמור: פתיחה מעין החתימה, בין דובר אחד למשנהו.

וז"ל שיטה חדשה לברכת יעקב (בראשית רבה פרשת ויחי פרשה צז):

וזאת אשר דבר להם אביהם (בראשית מט, כח), זאת אשר דבר אין כתיב כאן, אלא וזאת אשר, ועוד עתיד אדם אחר כיוצא בו לברך אתכם, ומהיכן שפסקתי הוא מברך אתכם, כיון שעמד משה רבנו ע"ה פתח להם וזאת הברכה (דברים לג, א)⁹, מהיכן שפסק להן אביהן, הוי וזאת אשר דבר להם... ממה שחתם אביהם בו פתח להם משה, מזקנים אתבונן (תהלים קיט, ק), יצחק כשבירך את יעקב אמר לו ואל שדי יברך אתך (בראשית כח, ג) במה חתם בסוף ברכתו, בקריאה ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו (שם שם א), ואף יעקב ממה שפסק אביו משם התחיל, שנאמר ויקרא יעקב אל בניו (מט, א), וחתם יעקב כשבירך בזאת, שנאמר (שם פס' כח) וזאת אשר דבר, ואף משה כשעמד לברך את השבטים ממקום שפסק יעקב משם התחיל, שנאמר (דברים לג, א) וזאת הברכה אשר ברך משה וגו', ובמה חתם משה - באשריך ישראל (שם פס' כט), ואף דוד כשבא לברך את ישראל ממקום שפסק משה משם פתח, שנאמר אשרי האיש (תהלים א, א). הוי - מזקנים אתבונן.

והנה, אף מפרשי המשנה הסבירו לשון המשנה על פי סגנון השרשור:

רבי יהודה אומר, העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר, ביו"ט הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר. (תענית פ"א מ"ב).

תוספות יו"ט מעיר: 'וקצת יש לדקדק, אמאי קרי ליה התם 'השני' [ר"ה פ"ד מ"ז השני מתקיע] והכא קרי ליה האחרון'. ויפה כתב הרש"ש (תענית ב, א ד"ה רי"א העובר וכו' האחרון מזכיר): 'ולי נראה דלהכי קאמר הכא האחרון, כדי לזווגו למילת האחרון שקדם לו. וכיוצא בזה כתב התוס' יו"ט בר"ה שם במשנה הקודמת, ע"ש [היינו מ"ש אין מזכירין זכרון מלכות ושופר של פורענות. ובתוס' יו"ט: הקדים זכרון למלכות (דלא כסדר הברכות) שהוא נופל על לשון מזכירין]. וגדולה מזו כתב בשבועות פ"ז מ"ח נתגלגלה [היינו מ"ש נתגלגלה לו שבועה ממקום אחר מגלגלין עליו את הכל], ובתוס' יו"ט: 'נתחייב לו הוה ליה למימר וכו' אלא דתנא נקט לשון נופל על לשון, מגלגלין - מגלגלין עליו.

8 שרשורי מילים דומות הגוררות זו את זו (מילון אבן שושן ערך שרשור).

9 עד כאן גם בספרי דברים פרשה שמב בשינויי לשון, ובדברים רבה פרשה יא, א: ומהיכן למדו, מאבות העולם. למה, שלא היה אחד מתחיל אלא ממקום שפסק חברו וכו', עמד יצחק לברך את יעקב, אמר ממקום שפסק אבא משם אני מתחיל, אבא הפסיק בויתן אף אני מתחיל בויתן, מנין שנאמר ויתן לך אלהים וכו'. וראה תו"ש פרשת ויחי אות א ואות שצב.

הדגמנו את סגנון הכתוב על צורותיו השונות, אך לא באנו למצות את הנושא, כי אם בבחינת 'תן לחכם ויחכם עוד', בגלותו בכתובים כהנה וכהנה דוגמאות מעין מה שצינו.

המעקב אחר סגנון המקרא מקורו בבית מדרשם של חז"ל, כפי שהצגנו במאמרו, והם הם לנו מורי הדרך בסוגיא זו. "דברה תורה כלשון בני אדם" (ברכות לא, ב). הוה אומר: יש לפרש את לשון התורה כדרך שמפרשים לשון בני אדם, והנה דרכם של בני אדם שהם מדברים על פי כללי דקדוק תחביר וסגנון... אלא שחז"ל הורו לנו שגם תורת ה' מדברת בלשון בני אדם¹⁰...
ויהי נועם ה' עלינו להגדיל תורה ולהאדירה, אכי"ר.

10 הרב מרדכי ברויאר ז"ל, 'המעין' ניסן תשל"ח [יח, ג] עמ' 2.

העיקרים הכוללים וההכרחיים לדת האלוקית הם שלושה, והם מציאות ה', וההשגחה לשכר ולעונש, ותורה מן השמים. ותחת כל עיקר מאלו שורשים וסעיפים משתרגים ומסתעפים מן העיקר ההוא, כי תחת מציאות השם הוא שורש היותו קדמון ונצחי ודומיהן, ובכלל תורה מן השמים הוא ידיעת השם והנבואה ודומיהן, ובכלל ההשגחה הם השכר והעונש בעולם הזה לגוף ובעולם הבא לנפש... והמורה על היות שלושת העיקרים הללו שורש ויסוד לאמונה אשר בה יגיע האדם אל הצלחתו האמתית, הוא מה שיסדו לנו אנשי כנסת הגדולה בתפילת מוסף של ראש השנה שלוש ברכות שהם מלכויות זכרונות ושופרות שהם כנגד שלושת עיקרים הללו, להעיר לב האדם כי בהאמנת העיקרים הללו עם סעיפיהם ושורשיהם כפי מה שראוי יזכה האדם בדינו לפני ה'.

כי ברכת מלכויות היא כנגד עיקר מציאות ה', ויורה על זה נוסח הברכה 'על כן נקוה לך ה' אלוקינו לראות מהרה בתפארת עוזך להעביר גילולים מן הארץ והאלילים כרות יכרתן לתקן עולם במלכות שדי וכו' יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון וכו'. וכן ברכת זכרונות תורה על ההשגחה והשכר והעונש, וכן יורה נוסח הברכה 'אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם לפניך נגלו כל תעלומות וכו'. וברכת שופרות היא לרמוז על העיקר השלישי שהוא תורה מן השמים, ועל כן היא מתחלת 'אתה נגלית בענן כבודך על עם קדשך לדבר עמם, מן השמים השמעתם קולך וכו'. ולפי שמתן תורה היה באמצעות קול שופר חזק מאוד, כמוהו לא נהיה מן העולם, נקראת שופרות... ולא יהיה כן עד זמן הגאולה, שהיא שעה שתתפרסם תורת האמת בפני כל העולם, ועל אותה שעה נאמר זה' אלוקים בשופר יתקע'...

(ספר העיקרים מאמר א פרק ד)